02/11/2020

Εγκαινιάστηκε ο πρώτος Ιερός Ναός του Αγίου Δαυΐδ στη Δράμα

Μητροπολιτικό Έργο / Ι.Μ. Δράμας

Την Κυριακή 1η Νοεμβρίου στα Κουδούνια Δράμας, ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Δράμας κ. Παύλος τέλεσε τα εγκαίνια του παλαιού Ιερού Ναού που χτίστηκε από τους πρόσφυγες και ανακαινίστηκε εκ βάθρων και ανακατασκευάστηκε.

Ο Ιερός Ναός αφιερώθηκε στη μνήμη του τελευταίου αυτοκράτορα της Τραπεζούντος Αγίου Δαυΐδ του Μεγάλου Κομνηνού, των τριών τέκνων του βασιλοπαίδων Γεωργίου, Βασιλείου, Μανουήλ και του ανηψιού του και διαδόχου του θρόνου Αλεξίου, που μαρτύρησαν στην Κωνσταντινούπολη την 1η Νοεμβρίου του 1463.

Είναι ο πρώτος ναός που αφιερώθηκε στους αγίους αυτούς μάρτυρες όπως ανέφερε στην ομιλία του ο Σεβασμιώτατος έκδηλα συγκινημένος γιατί τον αξίωσε ο Θεός να εκπληρώσει το χρέος του Ποντιακού Ελληνισμού στη μαρτυρική

Δράμα. Πριν την απόλυση ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης ευχαρίστησε τον προιστάμενο του Ιερού Ναού π. Χαράλαμπο Παπαεμμανουήλ και τους ενορίτες για την ανακαίνιση του Ιερού Ναού και απένειμε στον π. Χαράλαμπο το Οφφίκιο του Οικονόμου.

Ακολουθεί η ομιλία του Σεβασμιωτάτου και πλούσια φωτογραφικά στιγμιότυπα:

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΣΕΒΑΣΜΙΩΤΑΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΔΡΑΜΑΣ κ. ΠΑΥΛΟΥ ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΓΚΑΙΝΙΑ ΤΟΥ ΕΝ ΚΟΥΔΟΥΝΙΟΙΣ ΔΡΑΜΑΣ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΕΝΔΟΞΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΑΒΙΔ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΟΜΝΗΝΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΥΙΩΝ ΑΥΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, ΜΑΝΟΥΗΛ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΝΕΨΙΟΥ ΑΥΤΟΥ ΚΑΙ ΔΙΑΔΟΧΟΥ ΑΛΕΞΙΟΥ

ΚΥΡΙΑΚΗ 1 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2020

15 Αὐγούστου 1461. Ὁ Μωάμεθ ὁ πορθητής μετά ἀπό σκληρή πολιορκία καταλαμβάνει τήν πρωτεύουσα τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν, τήν Τραπεζούντα. Ἡ ὕστατη ἰσχυρή ἔπαλξη τῆς Ὀρθοδοξίας καί τοῦ Ἑλληνισμοῦ στήν Ἀνατολή ἔπαψε νά φωτίζει. Ἡ αὐτοκρατορία ἐσβέσθη καί ἡ κληρονομία ἡμῶν μετεστράφη ἀλλοτρίοις. Ὁ Ἑλληνισμός τοῦ Πόντου ἔζησε δύσκολες καί κρίσιμες στιγμές. Πολλές φορές αἰσθάνθηκε τήν ἀνάσα τοῦ θανάτου. Καί αὐτός ὅμως ὁ θάνατος στό προπύργιο αὐτό τοῦ ἑλληνισμοῦ, πού ὀνομάζεται Πόντος, δέν ἀντίκρυσε τίποτε ἄλλο παρά ψυχές ὄρθιες καί ἀκατάβλητη ἀπόφαση.

Ὁ τελευταῖος αὐτοκράτορας Δαβίδ, ὁ Μέγας Κομνηνός, ὅμηρος στά χέρια τοῦ πορθητή μαζί μέ τά τρία του παιδιά καί τόν ἀνεψιό του καί διάδοχο Ἀλέξιο τόν Ε΄ ἐκτοπίζεται στήν Ἀδριανούπολη. Ἡ σωτηρία τῆς Τραπεζούντας εἶναι ἀσφαλῶς ἀδύνατη.

Εἶναι βέβαιο ὅτι ἡ ἀγριότητα τῆς ἅλωσης ὑπῆρξε μικρότερη λόγω τῆς συνθηκολογήσεως. Συνήθεια ὑπάρχει γιά κάθε καταστροφή νά ρίχνονται οἱ εὐθύνες μόνο στούς ἡγήτορες. Τά πραγματικά ὅμως αἴτια ἐνυπάρχουν σέ σύνθετες καταστάσεις καί ἡ νηφάλια διάγνωση παραθεωρεῖται. Αὐτός πού ἔχει τήν ἀτυχία νά κυβερνᾶ τίς τελευταῖες αὐτές ὧρες καί νά ὑφίσταται τούς κλονισμούς τῆς καταστροφῆς, αὐτός εἶναι καί ὁ ἐκ τοῦ προχείρου ὑπεύθυνος, ὁ ἄνανδρος, ὁ προδότης. Τέτοιο διπλό θῦμα ὑπῆρξε καί ὁ αὐτοκράτορας Δαβίδ.

Ἐδῶ πρέπει νά τονίσουμε ὅτι πάρα πολλοί ἦσαν ἐκεῖνοι πού θεωροῦσαν τήν ἀντίσταση μάταιη καί ἐπίεζαν γιά τή λύση τῆς συνθηκολογήσεως ἐλπίζοντας ὅτι θά ἐμετριάζετο τό κακό καί ἡ ὀργή τοῦ πορθητοῦ. Ἐμᾶς ὅμως μᾶς ἐνδιαφέρει τό τέλος τοῦ αὐτοκράτορα.

Τό ἀνώνυμο συναξάριο τοῦ γένους μέ λιτές γραμμές ἀναφέρεται στό μαρτυρικό του τέλος.

«Κατά τήν 26ην τοῦ μηνός Μαρτίου τῆς ΙΑ΄ Ἰνδικτιῶνος τοῦ 1463 ἔτους, ἡμέρα Σαββάτω, πικροτάτη, ὥρα γ΄ ἐκρατήθη ὁ Ἅγιος ἡμῶν Αὐθέντης καί Βασιλεύς Τραπεζοῦντος κύριος Δαβίδ ὁ Μέγας Κομνηνός ἐν Ἀνδριανουπόλει καθειρχθείς σύν ἀλύσεσι ἐν τῷ Πύργῳ».[1]

«Ἐν δέ τῇ πρώτῃ Νοεμβρίου, ἡμέρα Κυριακή καί ὥρα τετάρτη τῆς νυκτός ἐτελειώθη τῷ ξίφει ὁ αὐτός σύν ἅμα τοῖς τρισίν αὐτοῦ υἱοῖς καί τῷ ἀνεψιῷ, τῷ 1463 ἰνδικτιῶνος ΙΒ΄ ἐν Κωνσταντινουπόλει».[2]

Οἱ παραπάνω συναξαριακές σημειώσεις βρίσκονται σέ μεμβράνινο χειρόγραφο εὐαγγελιστάριο τῆς Μονῆς τῆς Θεοτόκου στή νῆσο Χάλκη. Τώρα τό χειρόγραφο μέ τίς ἐνθυμίσεις βρίσκεται στό σκευοφυλάκειο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου.

Ὅταν ὁ Δαβίδ παρουσιάσθηκε στόν Μωάμεθ αὐτός τοῦ πρότεινε ἕνα ἀπό τά δυό, ἤ νά μείνει ζωντανός ἐφόσον ἀπαρνηθεῖ τήν πίστη του ἤ νά θανατωθοῦν αὐτός καί ὅλη ἡ οἰκογένειά του. Ἀπό τήν τρομερή αὐτή πρόταση ὁ Δαβίδ διάλεξε τή δεύτερη λύση λέγοντας μέ παρρησία στόν Μωάμεθ ὅτι : «Κανένα μαρτύριο δέν πρόκειται νά μέ φέρει στό σημεῖο ν' ἀπαρνηθῶ τήν πίστη τῶν πατέρων μου».[3] Ἔτσι πέρασε ὁ Δαβίδ στήν αἰωνιότητα ἀνταλλάσσοντας τή βασιλική ἁλουργίδα μέ τό φωτοστέφανο τοῦ μάρτυρα.

Ὅλοι ὅσοι ἀσχολήθηκαν μέ τό τραγικό τέλος τῆς Τραπεζουντιακῆς αὐτοκρατορίας κατατάσσουν τόν Δαβίδ στή χορεία τῶν μαρτύρων, ἐκφράζοντας τήν κοινή συνείδηση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πληρώματος.

Ὁ Σάββας Ἰωαννίδης στό ἔργο του «Ἱστορία καί στατιστική Τραπεζοῦντος» γράφει : «Καί ὁ Ἑλληνισμός, πρός τιμή του, ἔχει νά ἐπιδείξει δυό αὐτοκράτορες, ἕναν νά πεθαίνει μέ γενναιότητα πολεμώντας γιά τήν πατρίδα, τόν Κωνσταντῖνο Παλαιολόγο, καί ἕναν νά μαρτυρεῖ γιά τήν πίστη του. Δηλαδή τόν τελευταῖο αὐτοκράτορα τῆς Τραπεζούντας Δαβίδ, τόν Μεγάλο Κομνηνό.

Καί ἔτσι καθώς δυό εἶναι τά στοιχεῖα τῆς ἐθνικῆς ὕπαρξης τοῦ ὅλου Ἑλληνισμοῦ, δηλαδή ἡ πίστη στήν πατρίδα καί ἡ θρησκεία, ἡ Θεία πρόνοια συνεισφέρει σ' αὐτόν μέ τόν Κωνσταντῖνο ὡς ἔφορο καί ἥρωα τοῦ Ἑλληνισμοῦ καί μέ τόν Δαβίδ ὡς ἔφορο καί ἥρωα τοῦ χριστιανισμοῦ».[4]

«Ἀλλά καί μάρτυρες τῆς πίστης ἔγιναν πολλοί σέ πολλά μέρη, ἀκόμα καί σήμερα ἀνάμεσα στά ἀπρόσιτα χριστιανικά χωριά καί ἔχουν ὑποστεῖ μαρτυρικές διώξεις. Καί πρῶτος ἀπ' ὅλους εἶναι δίκαιο νά μνημονευθεῖ ὁ τελευταῖος ἀπό τούς Μεγάλους Κομνηνούς, ὁ Δαβίδ, μαζί μέ τά παιδιά καί τούς συγγενεῖς του, πού προτίμησε τό μαρτυρικό θάνατο ἀντί νά ζήσει καί νά ἀπολαύσει τιμές, ὅπως ἔκαναν ἄλλοι πού εἴδαμε, οἱ ὁποῖοι ἐπιθύμησαν τά πρόσκαιρα ἀντί γιά τά αἰώνια καί τήν ἐφήμερη ἐκτίμηση ἀντί γι' αὐτήν πού προέρχεται ἀπό τόν Θεό καί τούς ἀνθρώπους».[5]

Ὁ λόγιος ἀρχιμανδρίτης Πανάρετος Τοπαλίδης, ἡγούμενος τῆς ἱστορικῆς μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου Βαζελῶνος στό περισπούδαστο ἔργο του «Ὁ Πόντος ἀνά τούς αἰῶνας», σχολιάζει ὡς ἑξῆς τό μαρτυρικό τέλος τοῦ αὐτοκράτορα : « .... καί μετά τινας μῆνας τίθεται ὡμῶς ἀντιμέτωπος τοῦ διλήμματος, ἤ νά ἐξομόση, ἤ νά σφαγῆ μετά τῶν τέκνων του. Προείλετο τό δεύτερον καί εἶδε σφαζομένους τούς υἱούς του καί τόν ἀνεψιόν του Ἀλέξιον καί μετ' αὐτούς ἐσφάγη καί αὐτός ἐπί λόφου καλουμένου «Πέγιογλου» ὑπό τῶν Τούρκων, καί κειμένου ἀντίπεραν τοῦ λόφου ἐφ' οὗ μαχόμενος ἔπεσε πρό δέκα ἐτῶν ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος. Καί οὕτω συνεπληρώθη τό μαρτύριον τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν τῷ προσώπῳ τῶν δυό αὐτοκρατόρων αὐτοῦ, τοῦ μέν πεσόντος ἐν μάχῃ ἀμύνης ὑπέρ ἐλευθερίας, τοῦ δέ σφαγέντος ἐν μαρτυρίᾳ ὑπέρ τῆς ἀληθείας».[6]

Ὁ ἐκλεκτός Πόντιος ἐπιστήμονας Ὀδυσσέας Λαμψίδης σχολιάζει: «Τραγικός ἥρως ὁ Δαβίδ, διά τοῦ θανάτου σφραγίζει τήν ἱστορίαν τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν. Ἡ μοῖρα δέν ἠθέλησε νά χορηγήση εἰς αὐτόν τόν θάνατον ἑνός πολεμιστοῦ, ἀλλά ὥρισεν εἰς αὐτόν τό τέλος ἑνός μάρτυρος «ξίφει τελειοῦται» ».[7]

Ἀπό τίς παραπάνω μαρτυρίες καί ἀπόψεις, ἀβίαστα συμπεραίνουμε ὅτι βρισκόμαστε μπροστά σ' ἕναν μάρτυρα στεφανωμένο καί δικαιωμένο ἀπό τόν δικαιοκρίτη Θεό, ἀδικημένο ὅμως ἀπό ὁλόκληρο τόν ἑλληνισμό, ἀφοῦ δέν προβάλλεται ἡ θυσία του καί δέν τιμᾶται τό μαρτύριό του. Πολλοί εἶναι οἱ λόγοι γιά τούς ὁποίους δέν τιμήθηκε πρεπόντως ὁ μάρτυς Βασιλεύς. Ἦρθε ὅμως ἡ ὥρα ἐμεῖς οἱ ἀπόγονοι καί κληρονόμοι τῆς Τραπεζουντιακῆς αὐτοκρατορίας νά ἀναδείξουμε τήν κοινή συνείδηση περί τοῦ μαρτυρίου του ὑπέρ τοῦ Χριστοῦ, νά ἀποδώσουμε πρός αὐτόν τά ὀφειλόμενα ὡς υἱοί φιλοπάτορες καί νά ἐπαληθεύσουμε τήν χρυσοστομικήν ρῆσιν πού λέγει : «ὥσπερ γάρ τόν ἥλιον ἀμήχανον σβεσθῆναι, οὕτω καί τήν μνήμην τῶν μαρτύρων».[8]

Ὁ ἀείμνηστος Μητροπολίτης πρώην Λεοντοπόλεως Σωφρόνιος Εὐστρατιάδης στό ἐπιστημονικό του ἔργο : «Ἁγιολόγιο τῆς Ὀρθοδόξου ἐκκλησίας» γράφει τά ἑξῆς γιά τό χρέος μας ἔναντι τῶν μαρτύρων πού βρίσκονται στήν ἀφάνεια χωρίς νά ἀποδίδονται σ᾽ αὐτούς οἱ νενομισμένες τιμές : «Διά τοῦτο ἔχομεν καθῆκον ἱερόν νά ἀναστήσωμεν τούς νεκρούς ἐπί τῆς γῆς καί ζῶντας ἐν τοῖς οὐρανοῖς, νά ἀποδώσωμεν εἰς τήν Ἐκκλησίαν τήν δόξαν αὐτῆς καί τό κάλλος, τάς μορφάς καί τά ὀνόματα τῶν ἡρώων τῆς πίστεως, οἵτινες διά τοῦ αἵματος αὐτῶν, καί διά τοῦ βίου αὐτῶν ἐστερέωσαν τά θεμέλια αὐτῆς καί εἶναι μέρος τοῦ ἀκηράτου στεφάνου αὐτῆς, ἀδάμαντες ἐκπεσόντες ἐκ τοῦ πολυτίμου στέμματος, θησαυρός ἱερός τῆς ἡμετέρας πίστεως. Ἔχομεν ἱερόν καθῆκον νά ἀναζητήσωμεν καί εὕρωμεν τούς κρυπτομένους ἀπό τά νέφη ἀστέρας καί τοποθετήσωμεν εἰς τό ἡρῶον τῆς πίστεως. Αἱ κατά ἀνατολάς Ἐκκλησίαι διά τάς περιπετείας αὐτῶν ἀπώλεσαν τόν ἴδιον αὐτῶν κώδικα καί τά δίπτυχα καί τάς περγαμηνάς αὐτῶν· διεσκορπίσθησαν εἰς τούς τέσσαρας ἀνέμους ὑπό τῆς λύσσης τῶν ἐχθρῶν καί ἠφανίσθησαν πολλά πολύτιμα τῆς κληρονομίας ἡμῶν μνημεῖα καί πειστήρια· ἐναπέμειναν ὅθεν γεραρά λείψανα καί ταῦτα ἀπόκεινται εἰς ἡμᾶς νά περισυλλέξωμεν μετ᾽ εὐλαβείας».[9]

Σύμφωνα μέ τήν παράδοση τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας τόν πρῶτο λόγο στήν ἀναγνώριση ἑνός ἁγίου ἔχει τό πλήρωμα τῆς τοπικῆς ἐκκλησίας. Ἡ αὐθόρμητη ἀναγνώριση ἀπό τήν συνείδηση τῶν πιστῶν εἶναι καθοριστικός παράγων. Εἰδικά γιά τήν τιμή στούς μάρτυρας ὁ πολυγραφώτατος Ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης παρατηρεῖ : «τῶν μαρτύρων τά λείψανα προσκυνοῦνται ὡς ἅγια καί χωρίς θαυμάτων καί εὐωδίας, μέ τό νά γίνεται φανερόν εἰς

ὅλους διά τῆς ἐμπράκτου ἀποδείξεως τοῦ μαρτυρίου, ἡ εἰς Θεόν τελεία πίστις καί τελεία ἀγάπη αὐτῶν».[10]

Καί ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος ὁ Πάριος παρατηρεῖ τά ἑξῆς : « .... ἤ πού ἠκούσθη εἰς τήν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ οἱ Θεῖοι Μάρτυρες νά καρτεροῦν τήν ἐπίγειον κρίσιν νά κυρώση τό μαρτύριόν τους, καί νά βεβαιώση ἐκείνους, ὅπου ἤδη ἐσφράγισαν τό τέλος τους μέ τήν ὁμολογίαν τῆς θείας πίστεως, καί τούς ὁποίους εὐθύς ἐν τῷ ἅμα ὁ ἀγωνοθέτης Χριστός ἄνωθεν ἐστεφάνωσεν ; Τί ἄλλο εἶναι ἡ ἑορτή, παρά μακαρισμός καί δόξα καί τιμή, καί νά προβάλλωμεν εἰς τόν Θεόν πρέσβυν καί μεσίτην τόν ἑορταζόμενον, διά νά λαμβάνωμεν δι' αὐτοῦ παρά Θεοῦ τῶν ψυχικῶν μας παθῶν τήν ἴασιν ; Εἶναι ἄλλο τίποτας ἡ ἑορτή παρά ταῦτα ; Ἔπειτα .... δέν ἤκουσαν ποτέ τους, πῶς εὐθύς ὁπού πέση εἰς τήν γῆν ἡ κεφαλή τοῦ Μάρτυρος, οἱ παρόντες Χριστιανοί ἀπό ψυχῆς καί καρδίας χαίροντες, καί τόν Θεόν δοξάζουσι καί τόν Μάρτυρα μακαρίζουσι».[11]

Ὁ Βασιλεύς Δαβίδ θυσίασε πρόθυμα τά πάντα, Πατρίδα, γένος, ὕπαρξη, οἰκογένεια, γιά τήν ἀγάπη τοῦ ἐπουρανίου βασιλέως Χριστοῦ. Εἶναι ἡ καλή ἀπαρχή τῶν Νεομαρτύρων τοῦ Ποντιακοῦ Ἑλληνισμοῦ. Γι' αὐτό δέν πρέπει ἡ λήθη νά καλύψει μέ τό σιωπηλό της πέπλο τό μαρτυρικό θάνατο τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορα τῆς Τραπεζοῦντος Δαβίδ γιά πολλούς σοβαρούς λόγους, πού ἔχουν σχέση μέ τήν ἐθνική μας, τήν Ὀρθόδοξη αὐτοσυνειδησία μας καί τό μέλλον μας στό ἱστορικό γίγνεσθαι.

Πρέπει νά τιμοῦμε τήν ἡμέρα τοῦ μαρτυρίου του ἀποδεικνύοντας σέ ὅλους ἐκείνους, πού ἴσως συνέφερε νά παραδοθεῖ στήν ἀφάνεια τό πρόσωπο αὐτό καί τό μαρτυρικό του τέλος, ὅτι τά παιδιά τῶν ξεριζωμένων, ὅσο περνοῦν τά χρόνια, ὄχι μόνο δέν ξεχνοῦν· ἀλλά περισσότερο μέ ἱερό δέος ἐγκύπτουν στήν προγονική ἱστορία, τή σπουδάζουν καί ἀντλοῦν διδάγματα, ἀξίες καί δύναμη καί προχωροῦν καί διαπλέουν σ' ὅλον τόν κόσμο μέ τήν «Ἀργώ» πού δέν σταμάτησε τό ταξίδι της. Τά παιδιά τῶν ποντίων δέν ξεχνοῦν, διότι ἠχεῖ μέσα τούς ἡ φωνή τῶν Πατέρων τους, ὅπως τήν διασάλπισε ὁ ἀείμνηστος Λεωνίδας Ἰασωνίδης : «Ξηρανθήτω ἡμῖν ὁ λάρυγξ, ἐάν ἐπιλαθόμεθά σου ὦ πάτριος ποντία γῆ».

Ἔχοντας τά παραπάνω ὑπ' ὄψιν θεωρῶ ἰδιαίτερη τιμή καί εὐλογία πού ἐγώ ὡς Πόντιος Ἱεράρχης ἐκίνησα τίς ἱεροκανονικές διαδικασίες γιά τήν κατάταξη στό ἁγιολόγιο τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος τῆς Τραπεζοῦντος καί τοῦ Ἑλληνισμοῦ Δαυίδ τοῦ Μεγάλου Κομνηνοῦ, τῶν τριῶν τέκνων του Βασιλείου, Γεωργίου, Μανουήλ καί τοῦ ἀνεψιοῦ αὐτοῦ καί διαδόχου τοῦ θρόνου Ἀλεξίου πού μαρτύρησαν στήν Κωνσταντινούπολη τήν 1ην Νοεμβρίου τοῦ 1463.

Τό ἱερό ἔργο τῆς ἁγιοκατάξεως πραγματοποιήθηκε τό 2013 κατά τό ὁποῖο συμπληρώθηκαν 550 χρόνια ἀπό τό μαρτύριό τους.

1 Μητροπολίτου Τραπεζοῦντος Χρυσάνθου, «Ἡ ἐκκλησία Τραπεζοῦντος», Ἀθῆναι 1933, σ. 521.

2 ὅ.π., σ. 522 (Σκευοφυλάκειο Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἀριθμ. 8, φύλ.. 294α).

3 WEISZ WELTGESCHICTE – GRAZ LEIPZIG 1892 VII 117.

4 Σάββα Ἰωαννίδη,«Ἱστορία καί στατιστική τῆς Τραπεζοῦντος», Θεσσαλονίκη 1988, σ. 95 (Α΄ ἔκδοσις Κωνσταντινούπολις 1870).

5 ὅ.π., σ. 124.

6 Ἀρχιμ. Παναρέτου Τοπαλίδου, «Ὁ Πόντος ἀνά τούς αἰῶνας», Δράμα 1929, σ. 63-64.

7 Ἀρχεῖον Πόντου, Ἀθῆναι 1961, τόμος 24, σ. 28.

8 Ἰωάννου Χρυσοστόμου, εἰς τόν Ἅγιον Ἱερομάρτυρα Φωκᾶ, MIGNE, P.G. 50,699.

9 Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Μητροπολίτου πρ. Λεοντοπόλεως, «Ἁγιολόγιον τῆς Ὀρθοδόξου ἐκκλησίας», Ἀθῆναι 1995, σ. ιε΄.

10 Ἁγίου Νικοδήμου Ἁγιορείτου, «Νέον Μαρτυρολόγιον», Ἀθῆναι 1961, σ. 24.

11 Π.Β.Πάσχου, «Ἐν ἀσκήσει καί μαρτυρίῳ», Ἀθῆναι 1996, (Ἀθανασίου Παρίου περί νεομαρτύρων), σ. 81-82.

Δείτε τα πλούσια φωτογραφικά στιγμιότυπα:

ΧΡΥΣΟΚΕΦΑΛΟΣ

ΧΡΥΣΟΚΕΦΑΛΟΣ